

ha büyük çoğunlukta olduğu görülür. 1906-1907 nüfus sayımına göre nüfusun 239.870'i müslüman, 28.614'ü Bulgar, 21.545'i Rum, 1290'ı yahudi ve 493'ü Ermeni idi. Bu rakamlardan müslümanların oranının % 82 olduğu anlaşılmaktadır (Karpas, s. 166). 1319 (1901-1902) tarihli *Edirne Vilâyeti Sahnâmesi*, Gümölcine kaza merkezinde 2381 hâne ve 12.393 nüfus bulunduğunu zikretmektedir. 1310 (1892) tarihli *Edirne Vilâyeti Sahnâmesi*'nde Gümölcine merkezinde on cuma camii, on beş mescid, iki Rum kilisesi, bir Ermeni kilisesi ve bir sinagogun bulunduğu kayıtlıdır. Sahnâmede isimleri belirtilen camilerin çoğu hâlâ ayakta. Antik eserler olarak Romalılar'a ait kaleden bahsedilmekte ve Gazi Evrenos İmaretî'nin üst duvarında Roma döneminden kalma bir kadın başı bulunduğu belirtilmektedir. Selçuklular zamanında antik eserlerin kalıntılarının cami ve türbe duvarlarında kullanıldığı bilinmektedir. Osmanlılar'da ise bunun en son örneklerden birine Gümölcine'de rastlanır.

I. Balkan Savaşı sırasında Gümölcine Bulgaristan tarafından işgal edildi. II. Balkan Savaşı ile I. Dünya Savaşı arasında kurulan ve kısa süren Gümölcine Müslüman Cumhuriyeti'nin başşehri olan Gümölcine, I. Dünya Savaşı'nda yeniden Bulgarlar'ın eline geçti. Bu dönemde Gazi Evrenos İmaretî kilise (Sveti Kral Boris) haline getirildi. Lozan Antlaşması'ndan sonra kasaba, etnik-dinî yapısını korumak şartıyla Yunanistan'a bırakıldı. Yunan idaresi altında müslüman nüfusu giderek azalırken Yunan nüfusu artış gösterdi; hristiyan Bulgar unsuru ise iki dünya savaşı arası yıllarda yok oldu. Yahudiler de II. Dünya Savaşı sırasında Gümölcine'yi terk ettiler.

Bugün Gümölcine yarı yarıya müslüman Türk ve Ortodoks Yunan nüfustan oluşmaktadır. Osmanlı eserlerinden günümüze kadar ayakta kalabilenleri Gazi Evrenos Bey İmaretî, Eski cami, Yenica mi, II. Abdülhamid tarafından 1302'de (1884-85) yaptırılan saat kulesi, Rusçuklu Vezir Şerif Hasan Paşa'nın karısı Fatma Hanım Türbesi'nin (1781) yanı sıra küçük camiler ve sanat değeri yüksek olmayan çeşmelerdir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Evrenos Bey Hamamı dinamitle havaya uçurulmuş ve Postinpüş (Posti Poş) Baba Tekkesi de tahrip edilmiştir. Diğer taraftan Yunan arkeoloji hizmetleri teşkilâtının Kavala şubesi İmaret Camii'ni aslına uygun olarak restore

etmiş ve XX. yüzyılda eklenen beton kısımları kaldırmıştır. Caminin, Balkanlar'daki en eski İslâmî kitâbelerden biri olan Gazi Evrenos devrinden kalma, hasar görmüş Arapça kitâbesi bu restorasyon sırasında yerine konulmuştur. 1970'lere kadar Abdülhamid döneminin Osmanlı dış görünümünü koruyan kasaba bu tarihten itibaren modernleşme sürecine girmiş ve eski yapısını büyük oranda kaybetmiştir. Eski Osmanlı görünümü sadece çarşı semtinde muhafaza edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tahrir Defteri, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları, nr. 0.89, s. 35-36; BA, TD, nr. 70; nr. 167, s. 7, 16-18; TK, TD, nr. 557; B. de la Broquière, *Le voyage d'outre-mer* (ed. Ch. Schefer), Paris 1892; P. Belon, *Les observations de plusieurs singularités et choses*, Paris 1555, chapter IX; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII, 85-90; Enverî, *Düstûrnâme* (Mélîkoff), s. 101-124; *Edirne Vilâyeti Sahnâmesi* (1310), s. 417-438; a.e. (1316); a.e. (1319); J. H. Schulze, *Neugriechenland eine Landeskunde Ostmakedoniens und Westthakiens mit Besonderer Berücksichtigung der Geomorphologie, Kolonistensiedlung und Wirtschaftsgeographie*, Gotha 1937, tür.yer.; K. G. Andreades, *The Moslem Minority in Western Thrace*, Thessaloniki 1956, tür.yer.; H. J. Kissling, *Beiträge zur Kenntnis Thrakiens im 17. Jahrhundert*, Wiesbaden 1956, tür.yer.; Muhiddin Kocayık, *Gümölcine Tarihi Hakkında Bir Araştırma* (Abdurrahim Dede, Rumeli'nde Bırakılanlar içinde), İstanbul 1975, s. 13-51; Catherine Asdrach, *La région des Rhodopes aux XIIe et XIVe siècles, étude de géographie historique*, Athen 1976, tür.yer.; Hans Jürgen Kornumpf, *Die Territorialverwaltung im östlichen Teil der Europäischen Türkei, 1864-1878*, Freiburg 1976, tür.yer.; a.mlf., *Die Territorialverwaltung im östlichen Teil der Europäischen Türkei, 1878-1912/13*, München 1983, tür.yer.; Klaus Kreiser, *Die Siedlungsnamen Westthakiens nach amtlichen Verzeichnissen und Kartenwerken*, Freiburg 1978, tür.yer.; F. de Jong, *Names, Religious Denomination and Ethnicity of the Settlements of Western Thrace*, Leiden 1980, tür.yer.; Kemal H. Karpas, *Ottoman Population 1830-1914*, Madison 1985, s. 166; G. S. Vogiatzis, *Die Anfänge der Türkenherrschaft in Thrakien und die erste Niederlassungen*, Wien 1987, tür.yer.; Filiz Yenisehirlioğlu, *Türkiye Dışında ki Osmanlı Mimari Yapıları*, Ankara 1989, s. 227-228; G. I. Theodorides, "The History of the Thracians and the Cities of Komotina and Xanthi as given by Stilpon Kyriakides", *BS*, II (1961), s. 323-329; Machiel Kiel, "Observations on the History of Northern Greece during the Turkish Rule", a.e., XII/2 (1971), s. 415-462; a.mlf., "The Oldest Monuments of Ottoman-Turkish Architecture in the Balkans, The Imaret and the Mosque of Ghazi Evrenos Bey in Gümölcine and the Evrenos Bey Khan in Ilhca/Loura in Greek Thrace", *STY*, XII (1983), s. 117-144; a.mlf., "Gümölcine", *El² Suppl.* (İng.), s. 329-331.

MACHIEL KIEL

GÜMÜŞ

Tarih boyunca daha ziyade para ve ziynet eşyası yapımında kullanılan değerli bir maden.

Kendine mahsus kirli beyaz bir rengi olup kolay işlenebilecek niteliktedir. Eski çağlardan beri daha çok madenî para kesiminde, fazla yumuşak oluşundan dolayı kuyumculukta ve dekoratif eşya imalinde önemli bir yeri olan gümüş İslâm toplumlarında da çok geniş kullanım alanları bulmuştur. İslâm dininin ortaya çıkışı sıralarında İran ve Bizans'la ticaret yapan Kureys tâcirleri, Bizans'ın altın dinarlarından başka sadece gümüş para basan İran'ın dirhemlerini de kullanıyorlardı. Zengin gümüş yataklarına sahip olan İran gümüş dirhemleriyle daha çok ipek, baharat vb. değerli şeyleri satın alıyordu. Sâsânîler'den başka Suriye'de ve Mısır'da altın para basma geleneğinin yanında gümüş dirhemlerin darbedildiği de bilinmektedir. Emevî Haliyesi Abdülmelik b. Mervân ilk İslâm dirhemini darbettirmiştir. Daha sonra kurulan İslâm devletlerinde altın dinardan başka gümüş dirhemler basılarak İslâmî bimetalist geleneği yaşatılmıştır (bk. DİRHEM). Gümüş ayrıştırılarak kimya ve tıp alanında çeşitli amaçlarla da kullanılmıştır.

İslâm dünyasının büyük ölçüde gümüş üreten bölgeleri, antik dünyadan kalan coğrafi alanlar olup bunların başında Orta İspanya geliyordu. Ayrıca İrmîniye, Kuzey İran ve Orta Asya çok önemli gümüş yataklarına sahipti. Kâbil dağları ve Fergana'nın kuzeyindeki topraklar da iki büyük gümüş merkeziydi. Bu bölgeler müslümanların darphânelerini besliyor ve aralıksız olarak dirhem basılıyordu. Abbâsîler devrinde Fars, Horasan ve Kirman bölgelerindeki galen cevherlerinden gümüş elde edildiği, ancak V. (XI.) yüzyıldan sonra İslâm dünyasında bir gümüş kıtlığı baş gösterdiği ve gümüş eserlerden çoğunun dirhem basılmak üzere eritildiği bilinmektedir. VI. (XII.) yüzyılın ikinci yarısından itibaren gümüş daha çok ziynet eşyası yapımında, tunç ve pirinç eserlerin kakma tekniğiyle süslenmesi ve tunç aynaların yaldızlanmasında kullanılmıştır. Ayrıca gümüşten tabak, tepsi, tas ve ibrik gibi kaplar imal ediliyordu. İslâmî devirdeki maden sanatı ustaları gümüşü diledikleri şekilde saf olarak veya bilinçli gümüş alaşımları yaparak kullanmışlardır. Ortaçağ'da

altınla uğraşan sanat erbabının simgesi güneş, gümüşle meşgul olanlarınki ay, bakırcılarınki ise çiçekti (Hârizmî, s. 147). Erken İslâmî dönem tabak, tepsi ve tasları formları ve teknikleri, süsleme konuları ve motifleri bakımından Sâsânî devri örnekleriyle yakın benzerlikler göstermektedir. Hemdânî (ö. 334/945), altın ve gümüş madenlerinin çıkarılması ve değişik amaçlarla kullanılmasıyla ilgili teknik bilgileri ihtiva eden *Kitâbü'l-Cevhereteyni'l-'atîkateyni'l-mâ'î'ateyni mine's-şafırâ' ve'l-beydâ'* adlı bir eser yazmıştır.

İlk gümüş tasfiyesinin Anadolu'da yapıldığı tahmin edilmektedir. Selçuklular zamanında Anadolu'da Luluva (Ulukışla), Gümüşhane, Gümüşhacıköy, Kayseri'ye bağlı Sarız (Sarus) ve Kütahya yakınlarındaki Gümüşşar'da (Gümüşşehir) gümüş madeni çıkarılmaktaydı. Meşhur seyyah İbn Battûta Medînetügümüş'ü (Gümüşhacıköy) ziyaret ettiğini, Iraklı ve Suriyeli tüccarların gelip gittiği bu şehirde gümüş madeni bulunduğunu kaydeder (*er-Rihle*, s. 298). Coğrafyacı İbn Fazlullah el-Ömerî de Moğollar'ın Anadolu'da bulunan Gümüşhane ve Gümüşhacıköy'de 733 (1332-33) yılına kadar gümüş madenlerini işletmeye devam ettiklerini söyler (*Mesâlikü'l-'ebsâr*, s. 182, 188, 191).

Osmanlılar'da gümüş, para basımı yanında sanayide, kuyumculukta, simkeşlik ve dokumacılık alanlarında kullanılan önemli bir madendi. İlk Osmanlı sikkesi ve Osmanlı para birimi olan akçenin gümüşten kesildiği bilinmektedir.

Osmanlı gümüş sikkesinin bol miktarda bulunuşu, değeri ve yayılışı, kuruluş yıllarından itibaren bölgedeki diğer Türkmen beylikleri üzerindeki hâkimiyet iddialarında ekonomik imaj açısından önemli bir rol oynamıştır. Osmanlılar'ın Balkanlar'a geçişinden sonra bu bölgelerdeki zengin gümüş merkezlerine yönelik faaliyetleri ve buraları ellerine geçirmeleri iktisadî güçlerini daha da artırmıştır. Fakat zamanla akçenin içindeki gümüş oranı ekonomik sebepler yüzünden düşürülmüştür.

Fâtih Sultan Mehmed zamanında gümüş akçeler hazine mevcudunun yüzde yetmişine yakın bir bölümünü teşkil etmekteydi. Osmanlılar'ın bimetalizmi benimsedikleri tarihten XVI. yüzyılın son çeyreğine kadar geçen dönemde tedavül genellikle akçe ile oluyordu. Gümüş madeninin kıt olduğu özellikle savaş zamanlarında gümüş ve kıymetli maden ihracı, simli kumaş dokuma işi ve gü-

müşten eşya yapımı yasaklanır, hatta bazan simkeşhanelerin kapatılmasına kadar gidilebilirdi. Bu işle "gümüş yasakları" veya sadece "yasakçı" denilen kimseler görevlendirilirdi. XVIII. yüzyılda sayıları sınırlı tutulan simkeş esnafının Gümüşhane ve Espiye madenlerinden günde 1 okka olan gümüş tahsisatları 266 gün hesabıyla darphâne tarafından sağlanıyordu. Simkeş ustaları, senenin geri kalan günlerinde gümüş ihtiyaçlarını kendileri temin etmeye çalışırdı. Bu durumda simkeşhane 366 okka (yaklaşık yarım ton) gümüş tel çekiyordu. Gerek sanayi kuruluşları gerekse darphâneler ham maddelerini gümüş üreten maden ocaklarından, piyasadaki kullanılmış gümüşten, yerli ve yabancı gümüş sikkelerden sağlardı. XVI. yüzyılda ticaret için gelen yabancı tacirlerin gümüş ve altın paralarını darphânelere götürüp yerli paraya çevirmeleri istenirdi. Ancak daha sonra kapitülasyonlara konulan bir madde ile, imtiyaz verilen devlet tacirlerinin buna zorlanamayacağı karara bağlanmıştı. Tahta geçen padişah selefının gümüş paralarını yasaklayarak tedavülden kaldırırdı. Eski paralar darphânelere yolları ve yeni padişah adına yeniden paraya çevrilirdi.

Osmanlı Devleti sınırları içinde birçok yerde gümüş madeni çıkarılırdı. Rumeili yakasında Moldova, Atina, Halkidiye, Kreşevo, Kratovo, Sreberniçe, Novobreda, Breznik ve Semendire'de; Anadolu yakasında ise en çok Gümüşhane, Balıya, Bozkır, Keban ve Ergani gibi yerlerde gümüş madeni çıkarılır ve işletilirdi. Hemen her büyük maden ocağının yanında bir darphâne çalışırdı. Bazı maden ocaklarından İstanbul'a sevk edilen gümüşlerin izlediği yolu, ocaklara uzaklığına göre belli başlı şehirlerde alımları için konulan narh fiyatlarından anlamak mümkündür (*Kânûnnâme-i Sultânî*, s. 23).

Altın ve gümüş gibi maden ocaklarının işletilmesi büyük bir teşkilât işiydi. Devlet maden işletilen yerler halkını madenci, kömürcü, tomrukçu, nakliyeciler statüsünde kabul ederek tekâlif-i örfiyyeden muaf tutardı. Osmanlı Devleti'nde gümüş ocakları öteki maden ocakları gibi iltizama verilerek işletilirdi. Ocaklarda elde edilen ve "simli kurşun" denilen maden eritilerek kurşunundan ve varsa altınından ayrılırdı. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Amerika'da keşfedilen zengin gümüş yataklarından elde edilen külçeler, bunlardan basılan para ve de-

ğerli eşya giderek bütün Akdeniz bölgesine yayıldı. Özellikle Osmanlı ülkesine bol miktarda gümüş girdi. Bu durum, bütün Avrupa piyasasını olduğu kadar Osmanlı piyasasını da derinden etkiledi, iktisadî sıkıntılara yol açtı. Ayrıca Osmanlı madenlerinin üretim maliyetinin yüksek oluşu gümüş madeni ocaklarının, hatta darphânelerin uzunca bir süre kapanmasına sebep oldu. Bu ocakların ancak XVIII. yüzyılda yeniden açılması yolunda çalışmalar yapıldı. Zamanla gümüş, para olarak darbedilme özelliğini kaybeden bir maden haline geldi.

BİBLİYOGRAFYA :

Hemdânî, *Kitâbü'l-Cevhereteyni'l-'atîkateyni'l-mâ'î'ateyni mine's-şafırâ' ve'l-beydâ'* (nşr. ve trc. Ch. Toll), Uppsala 1968; Hârizmî, *Mefâithu'l-'ulûm*, Kahire 1342/1923, s. 147-150; Makrîzî, *en-Nukudü'l-İslâmiyye* (nşr. M. Ali Bahrülülüm), Necef 1387/1967, tür.yer.; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-'ebsâr: Rum Diyarındaki Türklerin Ellerinde Bulundurdıkları Ülkeler* (trc. Yaşar Yücel, Çobanoğulları-Candaroğulları Beylikleri içinde), Ankara 1980, s. 182, 188, 191; İbn Battûta, *er-Rihle*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), s. 298; *Kânûnnâme-i Sultânî ber-Muceb-i 'Örf-i 'Osmânî* (nşr. R. Anhegger — Halil İnalıcık), Ankara 1956, tür.yer.; Selânikî, *Târih* (İpsirli), I-II, tür.yer.; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâiyât* (nşr. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s. 609, 720; R. Anhegger, *Beitrag zur Geschichte des Bergbaus im Osmanischen Reich, I Europäische Türkei*, İstanbul 1943, s. 155-162; Ülker Erginsoy, *İslâm Maden Sanatının Gelişmesi*, İstanbul 1978, s. 10; Saad al-Sadir, *Arab and Islamic Silver*, London 1981; M. Lombard, *İlk Zafer Yıllarında İslâm* (trc. Nezih Uzel), İstanbul 1983, s. 104-108, 164 vd.; F. Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* (trc. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul 1989, I, 320-336; Himmet Taşkömür, *Osmanlı İmparatorluğunda Simkeşlik ve Tel Çekme: XV-XIX yy.* (yüksek lisans tezi, 1990), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 90-94; M. Said Polat, *Anadolu Selçuklularında Ticaret Hayatı* (yüksek lisans tezi, 1992), MÜ Tarih Araştırmaları Enstitüsü, s. 22; Fulya Eruz, *Konuşan Maden, Tombak ve Gümüş Madeni Eserler Koleksiyonu*, İstanbul 1993, s. 110-157; D. M. Dunlop, "Sources of Gold and Silver in Islam According to al-Hamdânî", *St.I*, VIII (1957), s. 29-49; Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketlerinin Yeri (1300-1750)", *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar: Gelişme Dergisi 1978 Özel Sayısı*, Ankara 1979, s. 1 vd.; a.mlf., "Akçe", *DİA*, II, 224-227; a.mlf., "Altın", a.e., II, 533-535; Faruk Sümer, "Selçuklular Devrinde Türkiye'de Madenler", *TAD*, IV (1989), s. 162-163; A. S. Ehrenkreutz, "Fidâda", *Eİ²* (İng.), II, 883.

DİA

□ FIKIH. Gümüş Kur'an-ı Kerim'de kıymetli maden ve ziynet eşyası olarak (fidâ) altı yerde, para birimi olarak da (dirhem, varik) olarak da iki yerde geç-